

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

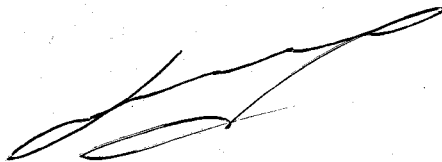
ОГНЕВ'ЮК Віктор Олександрович

УДК: 316.42-026.16:37](043.3)

**ОСВІТА В СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ
СТАЛОГО ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ
(світоглядно-методологічний аспект)**

Спеціальність 09.00.03 –
соціальна філософія та філософія історії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2003

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі філософії гуманітарних наук
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий консультант –

доктор філософських наук, професор, академік НАН України
ГУБЕРСЬКИЙ Леонід Васильович,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
проректор,
Інститут міжнародних відносин, директор

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор
РИЖКО Володимир Антонович,
Центр гуманітарної освіти НАН України, директор

доктор філософських наук, професор
СКУРАТІВСЬКИЙ Віталій Андрійович,
Національна академія державного управління
при Президентові України,
завідувач кафедри соціальної і гуманітарної політики

доктор філософських наук, професор
МОКЛЯК Микола Миколайович,
Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України,
провідний науковий співробітник

Провідна установа –

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова

Захист дисертації відбудеться «29» листопада 2003 року о 14 години
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.17 Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, м. Київ,
вул. Володимирська, 60, ауд. 328.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці імені
М.О.Максимовича Київського національного університету імені Тараса
Шевченка за адресою: 01033, м.Київ, вул. Володимирська, 58, зал. № 12.

Автореферат розісланий «28» листопада 2003 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

П.І. Скрипка

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження визначається особливостями сучасного етапу розвитку національної системи освіти, світоглядно-методологічними, теоретичними і практичними потребами щодо її модернізації, необхідністю переосмислення ціннісних засад освіти в ХХІ ст. через призму пріоритетів сталого розвитку України як незалежної держави. Те, що освіті належить провідна роль у багатовіковому становленні людства, відомо ще з часів Будди і Конфуція, Сократа, Платона та Аристотеля. Нова роль освіти в добу бурхливої глобалізації та розвитку новітніх технологій на основі високої інтелектуалізації та інтенсивного зростання обсягу інформації вимагає переосмислення змісту й функцій системи освіти в кожній з країн світу. Але особливо актуальними означені проблеми є для нашої країни, де, за умов утвердження незалежності й одночасного переходу до постіндустріального, а в перспективі й інформаційного суспільства, не тільки відбуваються докорінні трансформації у царині освіти, а й на якісно новий щабель підноситься її суспільна значущість і цінність.

Для того, щоб впевнено стати поряд з провідними націями світу й посісти гідне місце у світовому співтоваристві, Україна за допомогою своєї системи освіти має не тільки готувати кваліфікованих фахівців, але й формувати соціально зрілих, відповідальних, культурних, духовно зрілих громадян країни. Яким чином перебудувати пострадянську систему освіти в національну українську, як готувати фахівців, яку модель виховання застосувати в процесі навчання — ці та інші питання є надзвичайно актуальними і для філософів, і для педагогів, і для державних діячів. Причому — за вельми непростих і подекуди навіть суперечливих умов. Адже, з одного боку, процеси демократичного державотворення, здобуття громадянами духовної свободи уможливають інтелектуальний розвиток особистості в країні й вимагають його. З іншого ж боку, перепонами щодо розвитку інтелекту виступають соціально-економічні негаразди, політичні та ідеологічні конфлікти, котрі негативно позначаються й на загальному розвитку країни.

Особливо небезпечними останні стають у тому разі, коли гуманітарна політика держави не має, за словами І. Я. Франка, «чітко визначених ціл», а відтак можуть залежати від суб'єктивних чинників, економічних коливань тощо. Усе це негативно позначається на розвитку системи освіти: її змісті й організації, ресурсному потенціалі навчальних закладів, засобах навчання, й, звичайно ж, на суб'єктах навчаль-

A 1125

но-виховного процесу — учнях, студентах, учителях і викладачах. Саме тому питання «що робити?» і «як робити?» є для вітчизняної освіти не лише теоретичними, а й суто практичними як у стратегічному, так і в тактичному вимірах.

Методологію й теорію реформування системи освіти в Україні слід узгодити з методологією й теорією сталого людського розвитку, проте поки що вони навіть взяті самі по собі не відповідають запитам сьогодення. І значною мірою це зумовлене незадовільним станом розробки їх філософських засад, без опори на які навряд чи можна сподіватися на успішне вирішення кожної з вищезазначених проблем. Несистематизованими і, тим більше, несубординованими залишаються основні пріоритети, критерії та показники процесу сталого розвитку. Розкрити ж механізми, що визначають цінність освіти в контексті її тісних, органічних зв'язків з ціннісними системами суспільства й особи, неможливо, на думку автора, без урахування їх зумовленості розробкою та утвердженням наріжних принципів філософії сталого людського розвитку, його новітніх пріоритетів.

Крім аспекту проблеми щодо змісту і функцій освіти, украй важливим є й той її зріз, за котрого з'ясується утвердження нових критеріїв її оцінки, основою якої повинна стати ефективність капіталовкладень в освіту й науку, які відтворюють і примножують інтелект, уможливають економічну і політичну могутність нації.

Відтак дедалі нагальнішою стає потреба в соціально-філософському осмисленні назрілих світоглядно-методологічних засад формування збалансованої та динамічної системи інноваційної освіти, спроможної належним чином враховувати все нові запити сучасного українського суспільства. Усе означене і зумовило вибір теми даного дослідження.

Стан наукової розробки проблеми. Аналіз феномену освіти в системі цінностей сталого людського розвитку має комплексний характер. Його здійснюють філософи та історики, соціологи й психологи, педагоги та управлінці. На жаль, ці дослідження все ще залишаються недостатньо скоординованими, досить часто здійснюються методом спроб і похибок. А це зумовлює особливу актуальність розробки соціально-філософських, інтегративних — за своєю природою і методологічних — за функціональним призначенням — засад, а також — спільних світоглядно-ціннісних орієнтирів комплексу зазначених досліджень, визначення яких теж становить завдання соціальної філософії.

Проблеми освіти, духовного формування людини постають перед суспільством із століття в століття, трансформуються з теорії в теорію, далеко не завжди набуваючи філософського осягнення й вирішення на рівні науково-педагогічного пізнання й педагогічної практики, і, тим паче, — на управлінському рівні.

Увага дослідників щодо проблем освіти, навчання й виховання фіксується ще зі стародавніх часів. Страта Сократа значною мірою була зумовленою насамперед його оригінальним підходом до виховання молоді, який не відповідав усталеним традиціям. Філософи й педагоги творчо вивчають досвід та ідеї Платона й започатковану ним класичну традицію освіти. Цю традицію гідно продовжив Аристотель, обгрунтувавши в «Нікомаховій етиці» ідеї належного й дійсного, єдності й однаковості в навчанні та вихованні, їх придатності в практичному житті, виходячи з мети й змісту освіти.

Феноменом є те, що проблеми, до яких зверталися і які намагалися вирішити давньогрецькі мислителі, є досить актуальними і в принципово нових, сучасних умовах суспільного розвитку, ніби й не минуло дві з половиною тисячі років від часу їх початкового філософського осмислення.

З часів стародавніх Греції й Риму проблема сутності освіти, її цінностей і цілей почала «обростати» концепціями, теоріями, гіпотезами, прогнозами, але не втратила гостроти й вагомості в сучасному інформаційному суспільстві. Теоретичне обгрунтування філософських проблем освіти і виховання репрезентується відомими працями П. П. Блонського, О. Ф. Больнова, Г. Ващенко, Г. Гегеля, К. А. Гельвеція, І. Ф. Гербарта, І. Г. Гердера, С. І. Гесена, У. Джемса, В. Дільтея, Дж. Дьюї, І. Канта, Я. А. Коменського, Л. Кольберга, Б. Б. Комаровського, А. С. Макаренка, К. Маркса, П. Наторпа, А. П. Пінкевича, І. Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, І. Ф. Свадковського, Б. Ф. Скіннера, Г. С. Сковороди, Г. Спенсера, В. Струмінського, В. О. Сухомлинського, Е. Тофлера, К. Д. Ушинського та багатьох інших.

Автор прагне до конкретизації і розвитку ідей філософії освіти і соціальної філософії, започаткованих у працях вітчизняних і російських дослідників: Л. О. Ази, В. П. Андрущенко, Є. К. Бистрицького, І. В. Бичка, І. В. Бойченка, В. О. Босенка, Л. П. Буєвої, Л. В. Губерського, А. М. Єрмоленка, І. А. Зязюна, Е. В. Ільєнкова, В. М. Князева, А. Є. Конверського, О. М. Коршунова, В. Г. Кременя, С. Б. Кримського, М. Д. Култаєвої, В. Т. Лісовського, М. К. Мамардашвілі, М. І. Михальченка, М. М. Мокляка, І. Ф. Надольного, В. С. Пазенка, М. В. Поповича, В. А. Рижка, В. А. Скуратівського, М. С. Слуцького, Е. Ю. Соловйова, Л. В. Сохань, О. Г. Спіркіна, В. Г. Табачковського, Є. Л. Уварової, А. Г. Харчева, К. А. Шварцман, В. І. Шинкарука, О. О. Якуби, О. І. Яценка та інші.

На дослідження освітніх цінностей та орієнтацій особи спрямовані праці фахівців із психології: Б. Г. Ананьєва, Л. С. Виготського, В. В. Давидова, С. Д. Максименка, В. А. Петровського, С. Л. Рубінштейна, Д. Н. Узнадзе; та з педагогіки: А. М. Алексюка, В. І. Лугово-го, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинської.

Соціальна філософія й філософія освіти відстоюють власне право на осмислення проблем освіти й формування філософських концепцій освіти порівняно з теоретичною педагогікою, яка тлумачить це як «філософську експансію» й прагнення науковців до розробки теорії освіти і виховання як специфічної соціальної теорії (див. праці Дж. Дьюї, П. Наторпа, філософський словник за редакцією М. Мюллера), та з представниками концепцій, спрямованих на вирішення конкретних питань виховання та методологічних проблем педагогіки. Тобто таких, що, так би мовити, відносять себе до практичної площини освіти (див. праці О. Ф. Больнова, К. Ф. Весселя, Е. І. Вульфсона, В. Є. Гурмана, В. Ф. Єфименка, В. В. Зібена, Г. Касдорфа, Ю. М. Козловського, Х. Кокса, Л. Кольберга, І. Я. Лернера, В. Ф. Лобаса, З. Н. Малькової, І. Марєва, В. М. Мошанського, М. Д. Никандрова, В. Плессе, Б. Ф. Скіннера, М. М. Статкіна, Я. С. Туровського, К. А. Шварцман, В. С. Шубинського, Т. Ф. Яркіної та ін.).

Ця академічна суперечка певною мірою позначається на ході досліджень в освітній сфері, проте не виходить, як правило, за межі суто теоретичних дискусій. Але й сучасній філософії ще не вдалося забезпечити таких світоглядно-методологічних засад, які б належною мірою відповідали вимогам сучасного рівня філософії освіти як нової парадигми розвитку системи освіти в цілому і в національному варіанті для України, зокрема. Водночас істотні розбіжності між теоретиками і практиками освіти свідчать про системну неузгодженість їхніх підходів до системи освіти.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з науковими комплексними дослідженнями Інституту вищої освіти АПН України:

завершеною науково-дослідною темою (2000–2003) «Трансформація системи вищої освіти в Україні як наукова, політико-правова і соціокультурна проблема» (державний реєстраційний номер РК 0100U00347) і науково-дослідною темою (2000–2003) «Вища освіта в Україні XXI століття: світоглядні, професійні і виховні характеристики ціннісної системи» (державний реєстраційний номер РК 0100U0003343).

У дисертаційній роботі викладені результати науково-теоретичних і прикладних досліджень, які здійснювались у практичній діяльності Міністерства освіти і науки України та Центрального Інституту післядипломної педагогічної освіти АПН України.

Об'єктом дослідження є світовий освітній простір і національні системи освіти в контексті сталого суспільного розвитку.

Предметом дослідження є освіта (передусім вітчизняна) в ракурсі світоглядно-методологічного, соціально-філософського розгляду, тобто як соціокультурний феномен, у системі цінностей сталого розвитку.

Методи дослідження. Методологічною та теоретичною основою дослідження є категоріально-понятійний апарат соціальної філософії, основоположні поняття якої розглядаються не тільки у значенні важливих форм теоретичного і практичного освоєння соціальної дійсності, а й, водночас, — як дійовий світоглядно-методологічний засіб її пізнання. У ході дослідження дисертантом чималою мірою використовувались і загальнонаукові підходи суспільствознавства: аксіологічний, конкретно-історичний, цивілізаційний. А також — загальнонаукові методи найзагальнішого рівня: аналізу та синтезу, системний, структурно-функціональний, компаративний. Тою чи іншою мірою залучалися й методи, специфічні для наукового дослідження (згрупування, порівняння, узагальнення, системного аналізу, метод наочного відтворення (графічний). Нарешті, істотною підмогою стали методологічні розробки сучасних соціальних філософів, філософів освіти та теоретиків педагогіки у світі та в Україні.

Мета роботи — здійснити, у світоглядно-методологічному аспекті, системний соціально-філософський аналіз сутності та аксіологічного потенціалу освіти як важливого соціокультурного феномена в структурі пріоритетів сталого людського розвитку і на цій основі виявити своєрідність і значення освітніх парадигм, світоглядно-методологічні засади та особливості їх зміни.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність постановки та вирішення наступних *завдань*:

- з'ясувати причини актуальності, ідейно-теоретичні витоки, стан розробки світоглядно-методологічних засад соціально-філософського дослідження аксіологічного потенціалу освіти в сучасній соціальній філософії, філософії освіти й теорії педагогіки;
- виокремивши можливі підходи до розгляду освіти в системі цінностей сталого розвитку, її місця та ролі в розвитку українського суспільства, визначити специфіку соціально-філософського, світоглядно-методологічного аспекту вивчення зазначеної проблеми;
- розкрити специфічну роль освіти як чинника формування, примноження та соціодинаміки цінностей демократичного суспільства й особистості;
- простежити особливості та тенденції взаємодії системи освіти з цариною матеріального виробництва, соціальною сферою, іншими підсистемами суспільства, що розвиваються в умовах ринкової економіки, і демократичної політики — з акцентом на виявленні інтегративної функції освіти та особливостей її реалізації;
- визначити статус і значущість освітніх і науково-технологічних пріоритетів у структурі пріоритетів відкритого, інформаційного суспільства;

- дослідити значення філософського осмислення серед інших підходів до розгляду коеволюції культури та освіти в контексті стратегії сталого людського розвитку;

- проаналізувати цінності освіти як важливий загальнокультурний, світоглядний, смисложиттєвий чинник сталого розвитку суспільства;

- обґрунтувати ефективність і духовно-практичну значущість аксіологічного бачення освіти в конструюванні сучасної загальнонаукової картини світу, зокрема в аспектах глобалізації та інтеграції світу і національних систем освіти;

- осмислити основні світоглядно-методологічні запити до якісно нової, інноваційної моделі розвитку української освіти у XXI ст., можливі перспективні шляхи та дійові засоби її розробки.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в розробці принципово нової цілісної соціально-філософської концепції освіти як соціокультурного феномена та світоглядно-методологічному осмисленні її ціннісного потенціалу і процесу зміни парадигм сучасної української освіти на основі цінностей сталого людського розвитку. До положень, що містять елементи наукової новизни, можна віднести такі:

- обґрунтовано, що в світоглядно-методологічному аспекті освіта, зокрема українська, у своєму становленні, структуруванні та функціонуванні постає у якості ціннісного соціального інституту, власна внутрішня система цінностей якого є важливим чинником формування нової системи загальносуспільних цінностей, зорієнтованої на послідовну реалізацію цілей сталого людського розвитку;

- показано, що, як предмет соціально-філософського, світоглядно-методологічного осягнення, сучасна освіта у статусі соціального інституту становить собою складну підсистему суспільства, до основних компонентів котрої входять не тільки відповідні галузі освітянських знань, а й властиві саме для неї: сукупність форм людської діяльності; певний ансамбль відносин, що складаються між людьми у царині освіти; своєрідна система цінностей і норм у сфері освіти; специфічна для освіти мережа організацій, закладів і установ;

- аргументовано тезу про те, що за сучасних умов розбудови в Україні соціально-правової держави та громадянського суспільства дедалі важливішого значення набуває світоглядне, філософсько-аксіологічне осмислення освіти як однієї з найбільш значущих людських цінностей, її місця та ролі у системі цінностей сталого соціального розвитку, на який зорієнтовані трансформаційні процеси у нашій країні. І, відповідно, — система освітянських цінностей і норм, оскільки вона не тільки становить одну із визначальних внутрішніх,

органічних компонент освіти як цілісного і водночас структурованого соціального інституту, а й одночасно істотно впливає на характер і темпи соціодинаміки системи цінностей сучасного українського суспільства в цілому;

- продемонстровано, передусім на матеріалах вивчення та узагальнення української педагогічної теорії й вітчизняної освітянської практики, що поступ у царині освіти, як і у будь-якій іншій сфері культури, становить собою не простий лінійно-поступальний процес, а уможлиблюється лише через низку своєрідних «петель антиципації», що передбачає усе нове й нове звернення, повернення, але кожного разу — вже за інших умов, до певних наскрізних освітніх інваріантів — зразків, образів, моделей, установок тощо, особливе місце серед яких посідають самобутні неминущі духовні цінності української культури. Навіть зорієнтований на нівелювання національної своєрідності радянський лад попри все не спромігся знищити традиційні цінності українського народу; навіть у тогочасних умовах розроблялись, хай з величезними труднощами і у перетворених формах, нові методи, технології та методики навчання і виховання, тою чи іншою мірою спрямовані на поєднання українських традицій з загальнолюдськими, з ідеалами та цінностями демократичного розвитку й поваги до учня, студента як до особи, яка прагне до самореалізації;

- виявлено, що істотним чинником стратегії й тактики формування системи цінностей освіти, котрі відповідали б ситуації створення умов, необхідних для сталого людського розвитку, ефективному пошуку форм збалансованої взаємодії держави, громадянського суспільства й конкретної особи є методи дослідження, засновані на теоріях раціонального вибору. Сутнісним аспектом такого підходу є дослідження не лише раціональних дій інститутів держави та громадянського суспільства, але й вкрай розмаїтих за своїми формами дій певних соціальних груп, колективів, індивідів, що можуть бути як раціональними, так і поза-, або й взагалі ірраціональними. Тому вивчення мотивації поведінки суб'єктів освіти має здійснюватися з урахуванням реальної міри раціональності (та, відповідно, позараціональності) як організації, освітянських інституцій, так і практичної освітянської політики;

- розкрито, що необхідною передумовою та складовою подолання досить поширеного у сучасній освіті, в тому числі й вітчизняній, фактологічного догматизму — з одного боку, штучних спроб моделювання ідеального, всебічно розвиненого, універсального школяра або студента — з іншого, є залучення новітніх методів наукового пізнання до традиційної репродуктивної системи навчання, приведення

базису освітрянських знань у відповідність з новітніми досягненнями науки. З огляду на це обстоюється перспективність і доцільність поєднання навчальної й дослідницької практики учнів і студентів з урахуванням специфічних здібностей та інтересів індивіда, та орієнтації на зміцнення зв'язків навчально-виховного процесу із сучасними реаліями й майбутньою професією. На сучасному етапі школа (в тому числі й вища) набуває функцій універсального комунікатора, покликаною поєднувати освітні, професійні, моральні й життєві цінності в процесі прищеплення їх молоді. Адже успішне становлення сучасного кваліфікованого спеціаліста потребує усвідомленого й адекватного обрання сфери майбутньої діяльності, формування системного аналітичного мислення, розвитку здатності до пошуку нового, що неможливе без вироблення і відповідних морально-вольових характеристик;

- враховано, що глобальне інформаційне суспільство, розвиток ринкової економіки, науки й професійної освіти вимагають від особи нових соціальних та індивідуальних якостей. У контексті такої принципово нової економічної та соціокультурної ситуації освіта, тобто навчання й виховання особи, набуває значення наріжної компоненти в системі способів загального розвитку особистості в інтегрованій освітній системі, де теоретичні й практичні механізми передавання та засвоєння знань мають ґрунтуватися на синтезі відсутніх раніше освітніх технологій, нових методів організації освітньої діяльності (з обов'язковим використанням елементів ринкової економіки), інших підходів до забезпечення матеріально-технічними ресурсами системи освіти і підготовки кадрів (зокрема тих, що передбачають залучення позадержавних коштів);

- обґрунтовано тезу, за якою дедалі інтенсивніше застосування сучасних наукових методів у шкільній практиці спонукає педагогів до творчого застосування методологій та механізмів навчання, заснованих не на взаємовиключенні, а на взаємодоповненні двох різновидів пізнання: раціонального (здоровий глузд, наукове) й позараціонального (образне, спрямоване на трансцендентне), а також до з'ясування особливостей раціональної й позараціональної міжособистісної динаміки взаємодії вчителя (професійного наставника, викладача) з учнем (студентом). Глибока міжособистісна динаміка при взаємодії вчителя й учня генетично притаманна тим освітнім системам, основою функціонування яких є методи науково орієнтованої, колективістської, трудової педагогіки;

- з'ясовано: внаслідок того, що нині, за умов масовізації освітнього процесу та його електронної технологізації відбувається інтенсифікація якісних змін навчальної складової освітнього процесу, ви-

ховні завдання освіти за інерцією продовжують вирішуватися традиційними засобами, виникла реальна загроза диспропорції означених компонент систем освіти, порушення належної збалансованості міжособистісної динаміки взаємодії вчителя (викладача) й учня (студента), розходження їх інтересів і, зрештою, істотного зниження ефективності у царині виховання. З огляду на це, обстоюється ідея усунення подібної загрози шляхом створення принципово нової системи інноваційної освіти як визначальної складової підготовки особи до самостійної діяльності в динамічно змінюваному суспільстві, спрямованої на певне випередження суспільно-економічних і політичних модернізаційних процесів, що включала б програму національного виховання, відповідною мірою враховуючу запити трансформації сучасного навчального процесу й українського суспільства загалом і засновану на пріоритеті національних інтересів. Зміст і методи такої системи освіти мають не декларативно, а реально сприяти утвердженню гуманістичних цінностей, ідеалів високодуховної культури оновленого суспільства, а відтак новій людині, яка прагне уособити гармонійну єдність природного, духовного і соціального витоків і за своєю сутністю є Homo educatus (людиною освіченою), свідомим суб'єктом визначення та втілення ціннісних засад демократичного суспільства.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів визначається насамперед новизною запропонованого дисертантом пізнавального підходу щодо світоглядно-методологічного осмислення ціннісних аспектів освіти в аспекті пріоритетів сталого людського розвитку. Підхід виявився продуктивним при розробці відомчої тематики в Інституті вищої освіти Академії педагогічних наук України. Впровадження висновків, пропозицій та світоглядно-методологічних розробок дисертанта сприяло удосконаленню та розвитку національної системи освіти. За його безпосередньої участі розроблені Закони України «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», Національна доктрина розвитку освіти, концепція загальної середньої освіти в Україні, концепція профільного навчання в старшій школі, Державні стандарти початкової, основної й старшої школи, а також нормативно-правові документи з дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної та вищої освіти. Використання результатів дисертаційного дослідження мало практичне застосування при вирішенні питань модернізації освіти, зокрема переході до нової структури, змісту й дванадцятирічного терміну навчання системи загальної середньої освіти; особистісно-орієнтованого навчання; економічного навчання та реформування управління освітою.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані для подальшої розробки аксіологічної проблематики освіти, зокрема в умовах України. Положення дисертації, що відзначаються новизною та становлять особистий внесок автора в науку, можуть застосовуватись у навчальному процесі в лекційних курсах і спецкурсах, при розробці методичних рекомендацій в системі Міністерства освіти і науки України, при проведенні наукових конференцій і семінарів, нарад та при підготовці відповідних рішень.

Особистий внесок здобувача полягає у розробці концептуальних світоглядно-методологічних засад, науково-аналітичних і прогностичних моделей розвитку освіти в Україні, вдосконаленні методів збирання, обробки та аналізу інформації з зазначених тем.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки, практичні результати дисертаційного дослідження доповідалися й обговорювалися на вченій раді Інституту вищої освіти АПН України та вченій раді філософського факультету Київського національного університету імені Т. Шевченка. Принципові ідеї, теоретичні положення й практичні рекомендації були представлені й обговорені на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Філософія сучасної освіти, та стан її розробки в Україні» (Київ, 1996); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Управління національною освітою в умовах становлення і розвитку української державності» (Київ, 1998); Міжнародній науковій конференції «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» (Вінниця, 2000); Всесвітньому форумі з освіти (Дакар, Сенегал, 2000); Міжнародній конференції з питань співробітництва за програмою Tempus (Париж, 2001); II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти (Київ, 2001); Міжнародному семінарі з проблем модернізації професійно-технічної освіти (Нючепінг, Швеція, 2001); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах» (Київ, 2000); Міжнародній науково-практичній конференції «Українознавство у системі освіти» (Київ, 2000); Методологічному семінарі «Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи» (Київ, 2000); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми переходу початкової школи на нову структуру і зміст навчання» (Донецьк, 2000); Всеукраїнській науково-методичній конференції «Проблеми післядипломної освіти педагогів» (Ужгород, 2000); Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні і методичні проблеми підготовки педагога професійної школи до впровадження інноваційних та інформаційних технологій навчання» (Київ, 2001); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Підготовка педагогічних кадрів до роботи в умовах нової структури і змісту

початкової освіти» (Полтава, 2001); Міжнародній науково-практичній конференції «Філософія та історія філософії» (Київ, 2003); Німецько-українському форумі «Освіта і наука: українсько-німецький діалог» (Грайфсвальд, Німеччина, 2003); Форумі освітніх ініціатив: діалог про стандарти (Київ, 2003).

Основні положення й результати дисертаційного дослідження викладені під час читання лекцій у Центральному інституті післядипломної педагогічної освіти АПН України з тем: «Законодавче забезпечення реформ освіти», «Загальна середня освіта України у міжнародному вимірі», «Національна доктрина розвитку як відповідь на виклики часу», «Рівний доступ до якісної освіти та шляхи його забезпечення», «Модернізація змісту освіти у XXI ст.», «Освіта у вимірах часу: підсумки XX ст.». Запропоновані в дисертації методичні розробки та рекомендації використовуються у навчальному процесі в загальноосвітніх, професійно-технічних, позашкільних та вищих навчальних закладах України.

Наукові публікації. За результатами дослідження видруковано наукові монографії «Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку». — К.: Знання України, 2003 (26,27 друк. арк.), «Осягнення освіти: підсумки XX століття». — К.: Навчальна книга, 2003 (6,51 друк. арк.), опубліковано одну монографію у співавторстві «Людина. Культура. Історія». — К.: Генеза, 1999 (8,23 друк. арк.), а також 25 наукових статей.

Структура та обсяг дисертації. Мета і завдання дослідження та логіка реалізації пізнавальної концепції визначили структуру дисертації, що складається зі вступу, семи розділів, висновків і переліку використаних джерел, що включає 250 найменувань (на 12 сторінках). Обсяг дисертації — 400 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У «Вступі» обґрунтовано актуальність теми, розкрито стан розробки проблеми, зв'язок роботи з науковими планами, її мету, завдання, об'єкт, предмет, методологічну основу, наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів, дані про їх апробацію.

У першому розділі «Українська освіта як предмет соціально-філософського дослідження: своєрідність, досвід, стан розвитку» з'ясовано специфіку філософського підходу до освіти як складного багатовимірного явища культури.

Проаналізовано статус філософії серед галузей людського пізнання, що вивчають освіту. Якщо спеціалістичні дисципліни

обмежуються дослідженням якогось одного ракурсу освіти чи її певного процесу, явища тощо, то специфіка філософського підходу зумовлюється у даному разі тим, що у його рамках уможливується (і реалізується) розгляд освіти як певної цілісності. Відповідно у рамках підходу соціально-філософського, конкретизуючого загально-філософський, у якості цілісності освіта осмислюється вже не просто у найзагальнішому сенсі даного поняття, а як цілісна, відносно самостійна підсистема життєдіяльності суспільства, самобутній органічно цілісний і водночас внутрішньо структурований соціальний інститут.

При цьому з множини складових елементів освіти як соціального інституту у значенні основних виокремлено такі: сукупність галузей освітянського знання; розмаїття форм людської діяльності, властивих для царини освіти як специфічної підсистеми суспільного життя; множина відносин, що складаються між людьми у рамках освіти як соціального інституту; мережа організацій, закладів та установ, притаманних освіті як відносно самостійному інституту суспільства; система цінностей і норм, які характерні для освітянської сфери суспільства і чималою мірою визначають її сутнісні характеристики.

Переважно аксіологічному аспекту освіти й присвячено дану роботу; у соціально-філософському зрізі освіта постає у ракурсі її зв'язків із соціумом та його підсистемами, як ціннісно значуще соціокультурне утворення. Особливістю пропонованої розвідки є і те, що вона заснована насамперед на матеріалах аналізу освіти вітчизняної, крізь призму її як етапних надбань, так й історичних та сучасних колізій, запитів і проблем. Соціально-філософський характер аналізу забезпечується при цьому постійним співвіднесенням освіти як специфічної цілісності з людиною, її потребами, інтересами та цілями; українським суспільством у цілому та такими його важливими інститутами, як економіка, соціальна сфера, політика, держава, політична партія, соціальне управління, наука (і особливо — суспільствознавство), ідеологія, мораль тощо.

Відзначено, що в освітній системі України іде становлення нових пізнавальних підходів на базі класичних філософських вчень, починаючи з давньосхідних і античних філософських підходів; арсеналу суспільствознавчих концепцій світової науки про освіту, передусім — України, Росії та Заходу. За радянського часу українська освіта була включена в систему подвійної моралі: декларованої офіційної та особистісної, що була внутрішньою сутністю людини. Водночас його істотною рисою — попри постійну жорстку боротьбу різних суспільних сил, релігій та ідеологій, морально-психологічні злами — стало поширення освіти, зростання її ролі й значення для розвитку людини

і суспільства в цілому; було усвідомлено, ще у добу індустріалізації, необхідність створення системи освіти як рушійної сили суспільного поступу.

У розділі кризь призму сучасних запитів проаналізовано теоретичний доробок і практичний досвід, нагромаджені Україною в освітянській сфері. На основі розгляду внеску різних організацій, вчених і педагогів на початку ХХ ст. показано, що вже в цей час народжувалася нова світоглядно-методологічна парадигма освіти — формувались оригінальні педагогічні погляди, кристалізувалася філософія української школи, складалося цілісне уявлення про те, як і якого громадянина має формувати школа в Україні — утвердження якої унеможливила Перша світова війна та революційний буревій. Розкрито суперечливий, навіть трагічний характер «радянського періоду» української освіти, механізми, які використовували більшовики для перетворення освіти в знаряддя класової боротьби і диктатури пролетаріату. Вже з початку ХХ ст. суспільство усвідомило взаємозалежність розвитку держави та освітнього рівня її громадян, про що свідчить запровадження в Україні обов'язкової початкової й неповної середньої освіти, її розвиток, певний час, навіть у руслі українізації, і отже, формування національної самосвідомості українців. Попри суперечливість зазначених чинників слід визнати, що саме в цей період в Україні було створено систему загальної середньої, професійно-технічної й вищої освіти, аспірантуру та докторантуру, що стало важливою передумовою суспільних трансформацій в Україні у другій половині ХХ ст. Разом з тим освіта стала складовою ідеологічної системи сталінізму, підпорядковувалася ідеологічним догмам і міфам, через «колективістське» виховання нівелювалося особистісне начало.

З другої половини 60-х років відбувається посилення ідеологічного тиску на систему освіти, її русифікація та включення до механізму ідеологічного протистояння двох світових систем. Освітня політика спрямовується на формування уніфікованої для всіх етносів радянської імперії мовно-культурної реальності, трансформацію самотутніх культур в універсальну ціннісну систему приписів, норм та ідеалів поведінки, створення «нової історичної спільноти» — радянського народу, верховним ідеалом якого були б настанови та догмати панівної ідеології. Системі освіти надавалося ключового значення в ідеологічному одурманюванні населення, яке реалізувалося по-різному, від ідеологічного спрямування змісту освіти, активізації роботи піонерських і комсомольських організацій до волюнтаристської зміни мовного режиму навчальних закладів, позбавивши кілька поколінь українського народу можливості повноцінно осягати українську духовність і культуру, зокрема, через рідну мову.

Було впроваджено струнку ієрархічну й багатопрофільну систему освіти, яка, втім, насправді була амбівалентною, спрямовуючись, з одного боку, на утвердження в свідомості людей комуністичних догм; з іншого — на забезпечення належних освітнього рівня та професійної підготовки молоді згідно з потребами економіки. Ідеологічний вектор орієнтувався на формування ідейного громадянина, фаховий — спеціаліста. Означені дві стратегії далеко не завжди могли бути узгодженими, а результати освіти в обох випадках накладали на її реципієнтів певні обмеження, своєрідним чином запрограмували на безумовне виконання декларативних настанов та вимог влади. Головний метод імплікації відповідних доктрин у свідомість вихованців — монологічний; останні постають лише об'єктами впливу, а не рівноправними учасниками освітнього процесу. Необхідність реформування освіти загострювалася й потребами постіндустріалізації суспільства та індивідуалізації навчання.

Світоглядно-методологічному осмисленню нового статусу, змісту, структури та функцій освіти за докорінної трансформації України присвячено другий розділ **«Роль освіти у формуванні цінностей демократичного суспільства»**. Зasadничою тут є теза, що утвердження нових світоглядних цінностей, яке є наріжним чинником просування українського суспільства до демократичної консолідації, досягаючись різними засобами — політико-правовими, економічними, морально-етичними, науковими — чи не найважливішим має все ж саме формування людини як особистості через освіту, в ході суспільно організованого і високоспеціалізованого навчально-виховного процесу. В цьому сенсі освіта як сфера соціокультурної практики, спрямована на виховання таких патріотів України, які водночас відчували б себе громадянами європейського світу, поділяючими європейські цінності, набуває національного пріоритету як один з найголовніших чинників формування суспільства демократичного типу.

Показано, що за складних і суперечливих умов переходу України до демократії, коли суспільна атмосфера просякнута соціальними, політичними, етнічними, релігійними, клановими й міжособистісними суперечностями, прикметною ознакою стало зіткнення протилежних цілей, інтересів, думок, пропозицій і поглядів; особливо гостро постає проблема виховання громадян на засадах толерантності щодо політичної, соціальної, етнічної, релігійної, вікової «інакшості» при негативному ставленні до несправедливості, приниження, насильства тощо. І найдемократичніша держава ставить чіткі рамки прав і свобод людини, захищає суспільство від свавілля асоціальних елементів, порушень закону і норм моралі. Освіта постає вкрай важливим і дійовим важелем як радикального інтелектуального поворо-

ту у бік демократії та інститутів громадянського суспільства, так і формування у молоді негативного ставлення щодо її провокування до недемократичних способів вирішення проблем. Набуваючи освіти, юнацтво має усвідомлювати завдяки їй, що громадянське суспільство й демократія — це не лише свобода, але й помножена на свободу відповідальність. Становлення політичної і правової культури передбачає, доводиться дисертантом, освоєння цінностей національної освіти та культури, формування відповідальної громадянської позиції. Саме через освіту йде цілеспрямований процес соціалізації індивіда, його становлення особистістю, громадянином. Освіта має утверджувати не тільки національну, але й європейську громадянськість, бути відкритою для взаємозбагачення культур, культивує діалог між ними. Українська культура та освіта збагатилися в процесі культурогенезу цінностями інших культур. Зберігаючи національний дух, національну ментальність з її домінантою емоційно-духовної сфери над раціональною, вони відкриті й до коннаціональних надбань на шляху особи до національної і європейської громадянськості.

Акцентовано, що предметом особливої турботи має стати ціннісно-орієнтаційна структура індивідуальності дитини: спрямованість, сталість і дієвість цінностей як вищої диспозиційної підсистеми особистості; процес усвідомлення самого себе, свого минулого й теперішнього; пошук і віднаходження в ієрархізованому ціннісному просторі варіанта сенсу життя; врівноваження турботи про власне життя з ідеєю чи ідеалом, що переступає й перевищує його межі; ідентифікація себе з нацією, державою, сучасною цивілізацією, пошук раціональних способів буття. Стратегічною метою освіти, родинного й суспільного виховання має стати формування активного, гуманістично спрямованого громадянина демократичного суспільства, життєдіяльність якого заснована на національно-культурних і загальнолюдських цінностях. Реалізація ж засобами освіти означеної мети, особливо актуальної за умов переходу до сталого розвитку, демократії та ринку, передбачає передусім виявлення індивідуальності дитини, збалансованість її фізичного, психічного, соціального й духовного розвитку; формування компетентної особистості, «запитаної» соціумом; виховання громадянськості як інтегральної характеристики особистості, що зумовлює характер її взаємодії з державою, суспільством загалом. Виконання освітою цих завдань, формування у молоді відчуття межі між демократією і анархією, між особистою свободою і правилами громадянського життя; розуміння цінності людської свободи можливе лише на основі загальнолюдських гуманістичних, демократичних цінностей.

За умов, коли освіта стала важливою складовою перехідного процесу до сталого розвитку українського суспільства, особливо важливо оцінювати її не лише за обсягом отриманих знань і вмінь, а й за результативністю їх трансформування в світоглядні пріоритети й ціннісні настанови, а також — у відповідні рівні компетенцій. Серед них *політична й соціальна* розкриваються в умінні брати участь у виробленні спільних рішень, регулювати конфлікти ненасильницьким шляхом, брати відповідальність на себе, бути активним у функціонуванні та поліпшенні діяльності демократичних інститутів; *економічна* забезпечує передумови для повноцінної життєдіяльності в сфері матеріального виробництва, розподілу та споживання матеріальних ресурсів; *мовна* стосується опанування усним і письмовим мовленням державною, рідною та іншими мовами; *форумно-культурна* формує здатність до діалогу, взаємоповагу між громадянами, вміння жити у злагоді з представниками інших культур, мов і релігій; *інформаційна* забезпечує засвоєння нових технологій, розуміння їх необхідності та вміння їх застосовувати, формує критичне ставлення до інформації, що поширюється засобами масової інформації; *валеологічна* формує не лише відповідне ставлення особистості до власного здоров'я, але й до людських і матеріальних ресурсів суспільства, що пов'язані із здоров'ям; *екологічна* спрямована на гармонізацію відносин людини з природою. Відзначено, що важливе місце посідає тут компетенція *освітня*, тобто розуміння необхідності й готовності до безперервної освіти впродовж життя, прагнення до постійного збагачення свого духовного світу, оволодіння скарбами культури.

Належну увагу приділено світоглядно-методологічним засадам громадянської освіти як дійової форми упровадження системи знань про людину й суспільство, де ідеї громадянськості та демократії мають бути основними і наскрізними. У навчальних закладах вона може здійснюватись у таких формах як: навчальний предмет; міжпредметна форма діяльності в межах освітнього простору; організація позакласної та позашкільної діяльності (виховання); організація шкільного життя, що сприяє демократичній поведінці. При формуванні змісту громадянської освіти та запровадженні її у навчальний процес у межах предметно-тематичної моделі слід дотримуватись принципу послідовності та безперервності. За віковою вертикаллю зміст громадянської освіти може реалізовуватись як: пропедевтичні курси в початковій та основній школі; спеціалізовані тематичні курси в основній та старшій школі, професійно-технічних і вищих навчальних закладах. Важливим завданням громадянської освіти є оптимізація процесу соціалізації учнів, спрямування їх на соціальну політику. Ефективна громадянська освіта

можлива лише за умов створення демократичної атмосфери в самому навчальному закладі, яка теж є частиною навчання і виховання. Оптимальною ж є навчально-виховна модель, в якій взаємодіють усі складові процесу виховання громадянина: родина, навчальні заклади всіх рівнів і типів, соціальні партнери, громадські об'єднання, засоби масової інформації. Громадянська освіта потребує й відповідного культурного контексту, причетності всього суспільства до справи утвердження демократії.

Відзначено, що істотним чинником народження й зміцнення демократії та інститутів громадянського суспільства і водночас ефективним соціально-психологічним механізмом виховання громадянськості як системної характеристики особистості, що опосередковує її взаємодію з етносом, нацією, державою, є національна ідентифікація. Остання розглядається як процес і результат. Ідентифікація як процес є поступово усвідомлюваним емоційно-когнітивним отоотожненням суб'єктом себе з іншим суб'єктом, соціальною групою, етносом, державою й прийняттям як власних їхніх норм, цінностей, взірців поведінки. Її основними складовими є емоції й почуття; той чи інший рівень свідомості; особисті, родинні, громадянські, національні та абсолютні цінності; соціальні вміння й навички. Ідентифікація як кінцевий результат — це передусім свідомо активна громадянська позиція особистості, що виявляється в суспільно-політичній, громадсько-корисній, комунікативній та спрямованій на самопізнання, самооцінку, самореалізацію, самовдосконалення активності.

Третій розділ «Система освіти, соціальна сфера й ринкова економіка: посилення взаємодії» містить аналіз світоглядно-методологічних проблем функціонування системи освіти в умовах глибоких економічних і соціальних трансформацій. Продемонстровано, що ця ситуація зумовлює рух від патерналістської моделі освіти до ліберальної за умов, коли економіка, фінансово-кредитна система, соціальна сфера країни ще не орієнтовані на освітню сферу, що викликає соціальну напругу в суспільстві, страх за освіту дітей у майбутньому, суперечність між потребою в кадрах і ресурсним (фінансовим, матеріально-технічним, технологічним, фаховим, інформаційним тощо) забезпеченням їх підготовки. Позначається традиційне розуміння сфер охорони здоров'я, освіти і культури як непродуктивних, недооцінюються взаємозалежності розвитку освіти та національної економіки. Наслідок — протягом десятиріч років не оновлюються матеріальні ресурси системи освіти, а фондоозброєність освіти мізерна щодо галузей матеріального виробництва. Показником рівня загальноосвітніх навчальних закладів є те, що забезпеченість лабораторних і практичних робіт з хімії, фізики, біології, трудового навчання не перевищує 5%. У царині профтех-

освіти вчать на верстатах і обладнанні 60–70-х років минулого століття; оновлення ж її матеріально-технічної бази потребує понад 1 млрд 200 млн грн. Не краща ситуація й у системі вищої освіти. В результаті унеможливується інноваційний розвиток освіти, підготовка сучасних професійних кадрів, цілеспрямований рух до конкурентної економіки.

Зазначено, що усе це зумовлює потребу в забезпеченні навчальних закладів новітніми засобами навчання з урахуванням норм і потреб педагогічного процесу, оновленні відносин між навчальними закладами та підприємствами різних форм власності, зокрема зацікавлення підприємств у підтримці навчальних закладів. Фінансово-ресурсне забезпечення соціального захисту освіти теж має бути багатоваріантним. Крім державного фінансування через бюджет, потрібно використовувати й інші джерела: дольову участь підприємств та установ, зацікавлених у залученні випускників вузів; громадських організацій, включаючи різні фонди; окремих громадян; кошти самих студентів та їхніх батьків. Роздержавлення ж освіти вимагатиме посилення ролі держави у формуванні мережі навчальних закладів та контингентів учнів і студентів, перетворення держзамовлення в інструмент пошуку його ефективного виконавця, ширшого впровадження регіонального та корпоративного замовлення, включення витрат, пов'язаних з підготовкою та перепідготовкою кадрів, до валових затрат підприємств і підприємців.

Хоча впродовж останніх років вживались заходи з адаптації системи освіти України до нових соціально-економічних і політичних умов, ще не вдалось подолати відособлення освіти від зростаючих потреб суспільства. Значною мірою освіта залишається орієнтованою на запити минулого, з пануванням планової економіки та стовідсотковим держзамовленням, що виключало конкуренцію та інноваційну модель освіти. Ринкова орієнтація зачепила освіту лише побіжно, що цілком закономірно, оскільки досі повністю відсутня її економічна стратегія. Економіка освіти не розроблена навіть на концептуальному рівні, не кажучи вже про її фінансово-економічне та кадрове забезпечення.

Зауважено, що поліпшення підготовки фахівців нового покоління вимагає удосконалення механізму держзамовлення на спеціалістів за соціально-економічними пріоритетами; системної поетапної науково-організаційної й технологічної перебудови всіх навчальних закладів, спрямованої на піднесення якості освіти й культури, професійної компетентності та мобільності, інтеграцію вищих навчальних закладів із закладами профтехнавчання. Це забезпечить ефективніше використання ресурсів галузі освіти, створить нові умови функціонування ринку праці.

Без подолання дисгармоній між освітою та виробництвом неможливо докорінно змінити ставлення до науково-технологічної діяльності, усунути відчуженість виробництва від науки, технологічну відсталість, забезпечити зростання середнього кваліфікаційного рівня працівників, якого потребують сучасні технології виробництва, їх швидке оновлення. Підготовка ж кадрів нової формації неможлива без докорінної зміни навчальних програм та змісту професійно-технічної освіти. Але лише за умови модернізації матеріально-технічних ресурсів, входження їх до виробничих та науково-освітніх комплексів мережа закладів системи профтехосвіти уможливуватиме належну підготовку й перепідготовку кадрів, істотне піднесення їх професійного, кваліфікаційного і загальнокультурного рівня.

Конкретизовано роль системи безперервної освіти, що має стати основним стратегічним чинником сталого розвитку матеріального та духовного виробництва, зрештою, суспільства загалом. Цьому має зарадити й підготовка висококваліфікованих кадрів через мережу аспірантури і докторантури, що сприятиме відтворенню й нарощуванню інтелектуального потенціалу України, прискорить її інноваційний поступ та перехід до сталого людського розвитку.

Аргументована необхідність пріоритетного розвитку валеологічних освітніх дисциплін. Адже здоров'я населення є важливою складовою національного багатства, а розвиток людства зумовлений не лише від рівня технологічних досягнень, а й від здоров'я людини, збалансованості його фізичної, психічної, соціальної та духовної складових. Стан здоров'я населення є інтегральним показником суспільного розвитку країни, її економічного, соціального та морального благополуччя, і водночас — могутнім чинником впливу на трудовий, інтелектуальний і культурний потенціал держави. Майбутнє України значною мірою залежить від стану демографічних процесів та здоров'я нації, що є вкрай тривожним. Скорочується народжуваність, не забезпечується навіть просте відтворення населення, фіксується від'ємний коефіцієнт його приросту старіння, зростання частки залежних груп, підвищений рівень смертності, нестабільність шлюбів, зростання позашлюбної народжуваності, кількості сімей без батька. Нестабільність сім'ї, бідність і незайнятість негативно позначаються на переході суспільства до сталого розвитку, на формуванні ціннісних орієнтацій молодих людей, деморалізують населення. Існуюча національна освіта явно замало враховує наведені чинники, а педагогічна наука переважно зосереджена на питаннях навчально-методичного та дидактичного характеру. Необхідна глибинна переорієнтація освіти з належним врахуванням всенагальніших соціальних, демографічних і екологічних проблем.

І насамперед — потреб охорони здоров'я, збереження генофонду нації. При цьому реформування освіти важливо підпорядковувати набуттю не тільки знань, скажімо про власне здоров'я, а й відповідної валеологічної компетенції, практичних вмінь і навичок користуватися знаннями про здоров'я у повсякденному житті. Освітня система покликана сприяти поширенню наукових знань з питань охорони здоров'я, організації фізичного, екологічного та гігієнічного виховання, формуванню у молоді високої духовності та прагнення до здорового способу життя. Вирішення цих завдань взаємопов'язане з подоланням соціально-економічної кризи в Україні, адаптуванням населення й найуразливіших його верств, насамперед молоді, до ринкових форм господарювання, реалізацією заходів щодо соціального захисту молоді, жінок, дітей та сім'ї в цілому.

Забезпечення відповідного сучасним запитам рівня екологічної освіти передбачає глибоке світоглядно-методологічне осмислення феномену екології з урахуванням змісту та структури новітніх екологічних знань, соціальних функцій екологічної науки в нинішньому суспільстві. Метою екологічної освіти є насамперед формування нового світобачення й нового способу буття людини через усвідомлення нею свого органічного взаємозв'язку з довкіллям. Очевидною є й значущість взаємоузгодження систем економічної й екологічної та демографічної й валеологічної освіти; створення інституціональних механізмів поєднання господарських і політичних інтересів з розвитком науки та освіти, з належним рівнем гуманітарного співіснування індивідів. Адже висока духовність є не лише індикатором культурності сучасної розвиненої країни, а й вагомим важелем її сталого соціально-економічного розвитку. Якраз тому однією з наріжних є нині для нас проблема особистості, її якостей, перспектив і можливостей розвитку. А отже — і посилення ролі освіти як сфери люднотворення.

Розділ четвертий «Освіта, наука й новітні технології в структурі пріоритетів ХХІ століття» саме й висвітлює, у світоглядно-методологічному ракурсі, питання про органічний, внутрішній взаємозв'язок і засадничу роль освіти, науки та новітніх технологій у переході до постіндустріального інформаційного суспільства; можливості їх впливу на сталий людський розвиток шляхом реалізації потенціалу сучасного теоретичного мислення і підвищення рівня взаємодії освіти і науки з виробництвом.

Показано, що незадовільний стан економіки сучасної України чималою мірою зумовлений втратою взаємопов'язаності науки, технологій й освіти у межах єдиного історико-культурного процесу й їх організаційним «усамітненням». В умовах суспільства, що трансформується,

ситуація ускладнюється наявністю адміністративно-управлінських систем, які гальмують інтегративні процеси в науковій, освітній і технологічній діяльності. Створення духовних цінностей, зокрема продукування нових знань наукою, поставлено на один «конвеєр»; виробництво, застосування й удосконалення засобів і знарядь праці — на інший; водночас освіта, трансляція та засвоєння знань постають процесами, відчуженими від обох вищезазначених. І хоча у цих сферах робляться певні кроки назустріч одна одній (зокрема, створено єдиний центральний орган виконавчої влади — Міністерство освіти і науки України, виникають своєрідні поля інтегративного знання), проте традиційно диференціація все ще переважає. Недостатня ж узгодженість розвитку системи освіти з поступом науки та технологій призводить не лише до їх взаємного відчуження. У соціокультурному аспекті вона зумовлює відчуження всієї системи «освіта — наука — технології» від людини; й навпаки, внаслідок цього в суспільстві створюється атмосфера вузькопрагматичного, утилітарно-практичного ставлення людини до життя та його цінностей.

Наука й освіта у XXI ст. мають зосередитись на проблемах людини. Як це не дивно, але про людину ми знаємо значно менше порівняно із знаннями про нашу планету, рослини та інші речі, що нас оточують. Все ще триває і пошук оптимальних способів впливу на формування людини, як у інтелектуальному, так і в соціальному аспектах. Перспективний шлях вирішення цих завдань пролягає, очевидно, через поєднання зусиль не лише природничих і гуманітарних наук, а й сучасної науки загалом та освіти. Це стає особливо актуальним нині у зв'язку з посиленням дії факторів негативного впливу на життєдіяльність людини (алкоголь, наркотики, забруднене середовище, техногенні чинники), які змінюють її психічну сутність. Тому для науки одним із пріоритетів має стати проблема біологічної безпеки, вирішення якої унеможливить використання фундаментальних знань у галузі молекулярної біології, генної інженерії тощо для конструювання біологічно шкідливих і небезпечних для людини речовин. Зазначена проблематика має входити й до змісту шкільної та вузівської освіти, будучи важливою для виховання у молоді культури біобезпеки та відповідальності щодо використання біотехнологій, які незабаром стануть доступними для широкого загалу.

Пильної уваги надано педагогічній технології як технології людинотворення. Враховано, що, формуючись у повній відповідності з законами об'єктивного світу як його складові, технології водночас фіксують також і момент суб'єктивності, цілеспрямованості як відмітної риси життєдіяльності людини — її цілі, досвід, наукостворення, принципи організації тощо. У технологіях об'єктивується досягнутий

ступінь організації праці й соціального розвитку, соціальної організованості. З цієї точки зору діяльність у сфері освіти, що є використанням соціальних технологій, безпосередньо спрямована на створення духовного продукту (освітніх послуг), необхідного суспільству, та на відтворення кваліфікованої робочої сили для всіх галузей виробництва.

Відзначено необхідність врахування, при світоглядно-методологічному дослідженні взаємозв'язків освіти, науки і новітніх технологій та застосуванні нових підходів до системи пріоритетів розвитку в ХХІ ст., що картина світу з упровадженням сучасних комп'ютерних засобів і технологій радикально змінилася практично в усіх сферах життя сучасного суспільства — від практики державного управління до освіти й культури. Зміни ці мають складний, суперечливий характер. Так, з одного боку, інформація перетворилася на потужний глобальний і стратегічний ресурс людства, з іншого ж інформаційне суспільство характеризується зростанням відчуження людини. Та й інформаційні технології, як і будь-які інші технології, мають не лише позитивні, але й негативні наслідки. Сучасні процеси глобалізації та інформатизації об'єднують світ, як правило, через упровадження масової культури, яка орієнтує людину на поверхове ставлення до життєвих явищ як до калейдоскопу розваг і вражень. Масова культура формує особливий, спрощений тип мислення й сприйняття світу. На жаль, спостерігається тенденція до пошуку юнаками і дівчатами, що опанували комп'ютер і Інтернет, не нових наукових знань, а розваг та ігор, що формують «кіберизовану» свідомість.

Внаслідок загострення цих проблем «технологічний оптимізм» кінця ХХ ст. все більше поступається соціальному песимізму, посилюються сумніви щодо всемогутності сучасних техніки та технологій, використання яких обертається й глобальними техногенними катастрофами, як засобів зміни світу на краще. Подекуди цей песимізм переростає у переконаність у недоцільності практичного використання наукових відкриттів і технічних досягнень. Усе це вкрай актуалізує філософське осмислення феномену технічного прогресу як дедалі глибшого зв'язку між технікою, природою і людиною, зумовлюючого значне зростання ролі системи «наука — освіта — технології». Наука стає безпосередньою продуктивною силою суспільства, скорочується дистанція між науковим відкриттям і його застосуванням у виробництві; рівнобіжно у фундаментальну сферу суспільного виробництва трансформується й освіта.

Наголошено, що за цих умов життєво необхідним є формування нової наукової та освітньої парадигми природокористування, заснованої на подоланні стереотипів у сприйняття природи лише як об'єк-

та й ресурсу виробничої діяльності людини, усвідомленні суспільної відповідальності за стан природи й людської цивілізації. У цьому зв'язку статусу особливо значущої наукової та освітньої галузі набуває екологічна етика з її імперативом відмови від парадигми панування людини над природою й розгляду людини у органічній єдності з довкіллям як своєрідної частки тієї коеволюціонуючої системи «суспільство — природа», яку В. І. Вернадський позначав поняттям «ноосфера». Остання формується розумною діяльністю, сягаючою значення геологічних планетарних сил, як принципово новий стан біосфери у еволюції процесів, що забезпечують її збереження. Тому сучасна як освітня, так і наукова теорія розвитку суспільства є неможливою без ноосферної орієнтації, суттєво модифікуючої розуміння ролі й місця людини на планеті й у космосі. Розширення меж людської діяльності, ріст її ролі в організації біосфери усю планету якісно підносить значущість науки й освіти. Наука, досліджуючи системну організованість біосфери, має визначити перспективні шляхи і засоби формування ноосфери; освіта ж — сформуванню відповідний світогляд людей. Завдання освіти є особливо складним, оскільки потребує не лише подолання застарілих стереотипів у свідомості людей, а й формування нової системи світоглядних цінностей і орієнтацій, що передбачає високу відповідальність за збереження життя, у тому числі й людського, на планеті.

Доведено, що зміни, які відбуваються нині в природі й суспільстві, вимагають від освіти всебічного розкриття діалектичного принципу універсальної взаємозалежності й взаємозв'язку явищ дійсності. Сучасна людина має усвідомлювати зростаючу динаміку змін природних процесів під впливом діяльності цивілізації. Виокремлено чотири послідовних сходинки генези знань про взаємовідносини між людиною, суспільством та природою. Перша — коли людство визначалося або як біологічна спільнота, гоміум (медико-біологічні знання), або як соціум (суспільні науки), або у біосферному аспекті (природничі науки). Друга характеризує парні стосунки людини з довколишнім світом: біосфера й гоміум, біосфера й соціум; людина та суспільство. На третій сходинці відносини між біосферою, суспільством та людиною розглядаються в зрізі парних ізольованих взаємостосунків. І, нарешті, на четвертій стадії біосфера, суспільство та людина досягаються у системному, синергетичному вимірі, коли всі зазначені суб'єкти взаємостосунків виступають у ролі підсистем генеральної системи «людина — суспільство — природа». Дослідження її вимагає інтеграції природничих, суспільних, технічних та гуманітарних знань, зумовлюючи можливість і необхідність формування принципово нових світоглядно-методологічних засад наукового дослідження та освітнього пізнання людиною

усього розмаїття своїх стосунків з довколишнім світом. А отже, — і потребу розробки та втілення адекватних наукових, освітніх і технологічних підходів до сталого розвитку суспільства, його ідеалів, цінностей, потреб, інтересів, цілей, проблем, шляхів, засобів і результатів розв'язання цих проблем тощо.

Ефективність освіти за таких умов особливо значною мірою починає визначатись цілісністю інтегрального знання, що формується на основі синтезу результатів конкретних наук. Винятково важливим і для освіти є перехід науки від вирішення проблем виживання людства, до сформування стратегії його сталого розвитку. Адже лише за наявності освітньої системи якісно нового рівня уможливується реалізація стратегії сталого розвитку людства, найбезпечніший і перспективний шлях трансформації взаємозв'язків природи й цивілізації, що передбачає нову парадигму суспільно-політичних, економічних, моральних і духовних цінностей та орієнтирів, спрямованих на утвердження самоцінності людського життя при його злагодженості з навколишнім природним й соціальним середовищем. Наука й освіта на етапі, коли людство переосмислює сутність цивілізаційного поступу, його взаємовідносин з природою, а сталий розвиток уможливує подолання глобальної кризи сучасного соціуму, мають сприяти досягненню глобальної екологічної рівноваги на основі інформаційної економіки, біотехнологій, гуманістичної переорієнтації наукового, освітнього й технологічного процесів. Особлива роль належить тут філософії, яка, вирішуючи смисложиттєві проблеми й інтегруючи природничі й гуманітарні знання, сприяє утвердженню нового гуманізму, збагаченого універсальними загальнолюдськими цінностями. Означені пріоритети і визначено автором у якості основних у контексті концепції випереджаючої освіти XXI ст.

У розділі п'ятому «Коеволюція освіти й культури в контексті сталого розвитку» дано соціально-філософський аналіз взаємодії освіти і культури як основ та рушіїв сталого людського розвитку. Феномен культури здавна привертає увагу філософів, істориків, соціологів, культурологів. Запроваджене ще в античності (першовжиток належить Цицерону), поняття «культура» на сьогодні має понад п'ятсот його визначень. Всі вони розширюють і поглиблюють його зміст, та жодне не спростовує первинного значення, яке в перекладі з латини означає «обробіток», процес освоєння людиною природи, власної теж (обробіток землі, ремісництво, навчання й виховання). Вже в цьому, первинному, змісті досить рельєфно виявлена культуротворча суть людини й людинотворча суть культури. Саме з таких позицій, в контексті сталого людського розвитку, визначено автором місце і роль освіти та культури.

Зауважено, що основу культури становить сукупність історичного досвіду, який набуває статусу соціального завдяки освіті, уможлиблюючи чималою мірою сталий розвиток суспільства. Відповідно освіту трактовано визначальним чинником збереження й примноження органічно поєданого творчим буттям людини, що становить основу культури, розмаїття ціннісних орієнтацій, віри, зразків діяльності й поведінки, знань та навичок, ідей і гіпотез, способів і критеріїв оцінки, нормативів, ідеалів. Тому у сучасній освіті мають органічно поєднуватись культуротворча й соціальна функції, збереження балансу між якими має забезпечити поєднання підготовки висококваліфікованого, конкурентоспроможного на ринку праці фахівця й водночас — виховання особистості з високою культурою та здатністю до її подальшого розвитку.

Виділено у якості першорядних, щодо всього теоретично можливого змісту освіти, який має опанувати особа у навчальних закладах і поза ними через засоби сучасної інформації, такі компетенції культури: ринкова (підприємливість, відповідальність, дисципліна, культ праці); правнича (визнання верховенства законів і усвідомлена потреба у їх беззастережному виконанні, повага до прав і свобод інших); демократична (активність і мобільність особи, повага до справи та рішень більшості); освітня (вміння вчитися і користуватися знаннями, перевчатися й продовжувати вчитися впродовж життя); валеологічна (вміння зберігати та зміцнювати власне здоров'я, турбуватися про здоров'я інших); культура спілкування (толерантність, вміння встановлювати дружні стосунки і контакти з людьми, цивілізовано обстоювати власну думку і визнавати помилки); організаційна; культура вибору (вміння вибирати з можливих альтернатив відповідно до власної системи цінностей); технологічна; екологічна; культура повсякдення (повага до людей; навички співжиття, готовність надати допомогу; охайність; турбота про естетику оточення). Обґрунтовано, що врахування цих компетенцій сприятиме визначенню мети й змісту системи національного навчання та виховання в Україні XXI ст.

Водночас підкреслено, що вже нині система української освіти набуває принципово нових форм, реалізація яких визначатиме сталий розвиток та імідж нашої країни, забезпечуватиме культурну спадкоємність і співробітництво не лише між різними поколіннями, але й між різними націями й державами. Відтак новій парадигмі освіти, формування якої є реальністю сучасного життя, належатиме провідна роль у формуванні нової культури, культури освіченої людини.

Зазначено, що сучасна освіта потребує навчального та виховного футурологічного підґрунтя, багатосценарної стратегії наступного роз-

витку. Навчальна і виховна діяльності мають сенс, якщо вони спрямовані у майбутнє. Ідеал майбутнього, найвищим сенсом якого є збереження людини та біосфери, стає критерієм історичних і культурних надбань, що трансформуються в нову культуру. З оперттям на сучасні концепції визначення сутності культури зроблено висновок про зростання ролі культуротворчого чинника розвитку країни, а це свідчить про можливість перспективного моделювання освіти, орієнтованої на формування бажаної загальної культури як культури значною мірою освітньої.

Освіта все більше стає провідним феноменом культури, виховним фактором, зорієнтованим на утвердження особистісних першооснов у людині. Людинтворча функція освіти стала високою ідеєю сучасної філософії освіти.

У шостому розділі «Цінності освіти як чинник сталого розвитку» досліджено світоглядно-методологічний аспект цінностей освіти як фактора сталого розвитку на засадах поєднання історико-філософського осмислення зміни уявлень про цінності та системного філософського аналізу процесу формування нових цінностей, передусім освітніх, в сучасному суспільстві.

Традиційно цінність визначалася через позитивне чи негативне значення явищ природи, продуктів суспільного виробництва, форм суспільних учинків, духовних витворів (носіїв цінностей) для людства, окремого суспільства, народу, класу, соціальної групи чи особи (адресатів цінностей) на конкретному етапі історичного розвитку. Акцентовано, що, увібгана в прокрустове ложе марксистської доктрини, радянська філософська школа була по суті відлученою від західноєвропейської аксіології. Єдиною можливістю введення до наукового обігу західної аксіологічної проблематики стала її критика, засобами якої В. Пазенок, П. Гайденко, Б. Григорян, Е. Соловійов повертали радянську філософію до проблематики цінностей своїх західних колег-опонентів. Окремо слід виділити антропологічну переорієнтацію київської філософської школи, провідна роль у формуванні якої належить П. В. Копніну та В. І. Шинкаруку. Антропологічна переорієнтація київських філософів під керівництвом В. І. Шинкарука зумовила зародження нової ціннісної парадигми на теренах України, яка в основному розроблялась в Інституті філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України та Київському університеті ім. Т. Г. Шевченка.

В умовах зародження демократії, певної відкритості радянського суспільства та проголошеної перебудови актуалізувалися дослідження певних категорій цінностей, зокрема: політико-правові — демократія, справедливість, закон і правопорядок; культурні — свобода,

творчість, любов, спілкування, діяльність; моральні — сенс життя, щастя, добро, обов'язок, відповідальність, совість, честь, гідність; національні — державність, традиції, мова. Нові цінності поступово ставали орієнтирами для українців, мірою вивільнення їх від нав'язаних цінностей класової боротьби. Чільне місце в українському соціумі наприкінці 80-х — на початку 90-х років ХХ ст. посіли національні цінності, засновані на ідеї здобуття державної незалежності, — національній ідеї, що об'єднала десятки національностей, котрі підтримали 1 грудня 1991 р. проголошення Акта про державну незалежність України, стала метою й реальною потребою, формою вияву почуттів та інтересів народу, внутрішнім чинником формування української політичної нації та українського громадянина, перетворивши підсвідомі прагнення мас у вияв їх свідомих дій. Зростаюча національна самосвідомість ґрунтувалася і на усвідомленні ролі українців у світовому цивілізаційному процесі, відчутті більшістю громадян України своєї причетності до долі народу й держави, зростанні інтересу до власної історії, культури, мови, традицій і звичаїв, активному прагненні до духовної гармонії й матеріального достатку, готовності до захисту здобутої незалежності України, честі й гідності її громадян. Втім, романтизм і оптимізм доби боротьби за незалежність і перших років державного суверенітету фактично розвіявся в умовах втрати динаміки змін й поглиблення соціально-економічної й моральної кризи суспільства. Національні цінності за умов суспільної трансформації та змін у світі потребували поєднання з цінностями демократії, громадянського суспільства, лібералізму й моралі, а вони, як відомо, ще не набули належної підтримки та адекватного сприйняття в суспільстві, що поділилося не лише за ціннісними орієнтаціями, але й за чинниками, покладеними в основу регіонального й конфесійного поділу. Глобалізація і динамізація соціуму, ущільнення комунікаційних зв'язків, входження в добу якісно нових інформаційних, технічних та технологічних можливостей посилюють значення освіти. Настав час Homo educatus. Саме й лише освічена людина може стати рівновеликою цінністю щодо природи й космосу, уможливити втілення ноосферної парадигми. З огляду на це підкреслено назрілість заснованого на принципово нових світоглядно-методологічних засадах аксіологічного повороту у сучасній вітчизняній освіті, утвердження в ній аксіологічного плюралізму, переосмислення завдань, цілей, цінностей і якості освіти з позицій сучасного людиноцентризму. Останній трактує людину вже не володарем природи, а істотою, яка поєднує в собі природне і суспільне, матеріальне та духовне, соціальне й індивідуальне, що дедалі чіткіше орієнтується на коеволюцію з природою. Природа ж тільки через людину,

яка є її невід'ємною складовою, реалізує своє самопізнання. Сукупний інтелект людства водночас є і сукупним інтелектом природи. Відповідно сталий розвиток суспільства великою мірою залежить від спроможності освіти реалізувати ноосферну ціннісну парадигму, суть якої у взаємоузгодженому співіснуванні людини, суспільства, природи і техніки. В горизонті такої парадигми конституюється суспільство освічених людей, ціннісну основу якого визначатиме людина освічена, здатна забезпечити його сталий розвиток на основі автентичного осягнення тих глобальних процесів, що вже нині відбуваються в світі.

Сьомий розділ «Інтеграційні горизонти української освіти: відкритість системи і пріоритет національних інтересів» містить світоглядно-методологічний аналіз процесів глобалізації суспільства і освіти, змін в українській національній освіті під впливом цих процесів. Зазначено, що, оскільки глобалізація передбачає формування відкритих освітніх систем і загальноприйнятих вимірів освіченості, шлях України до економічної, політичної й соціокультурної інтеграції у суспільному просторі Європи значною мірою залежить від характеру та рівня розвитку національної системи освіти. З огляду на це обґрунтовано, що передусім сама інтенсифікація розвитку освіти та перетворення її на наріжний чинник інтеграційних процесів у інформаційному соціумі постає одним із наших найпріоритетніших національних інтересів. Знання, інтелект, компетентність стали одним з найбільш вартісних товарів, який з успіхом реалізується на світовому ринку. Освіта як сфера людської діяльності стає найперспективнішою щодо інвестування. Нації, які не спроможуться досягти високого освітнього рівня, опиняться на узбіччі світового прогресу, а громадяни таких країн не зможуть брати активної участі ані в управлінні державою, ані в забезпеченні належних матеріальних умов для власного життя, культурного розвитку та духовного становлення.

Входження освіти України як рівноправного партнера до світової системи схарактеризовано як умову здійснення реформування суспільства й піднесення міжнародного авторитету держави. Широке звернення до світового культурного надбання є для українців і надійним способом утвердження національної самобутності, реалізації національної ідеї та стратегії розбудови правової держави та громадянського суспільства. Саме тому концепцію глобальної освіти визначено як складову трансформації суспільства в Україні, реалізація якої значною мірою уможливить формування таких рис глобальної свідомості, як: універсальність, крос-культурна плюралістичність, панораменність бачення, діалектичність і системна сценарність мислення;

адаптивність, пластичність і водночас — здатність до вільного, невимушеного й разом з тим відповідального вибору у глобально значущих ситуаціях соціальних флуктуацій. А саму глобальну освіту — як автентичну відповідь на виклики сучасної глобалізації, що передбачає впровадження інтернаціоналізації освітнього процесу, утвердження поваги до інших культур та рас, невизнання насильства, примусу та репресій у якості контролюючих соціальних механізмів. Водночас застережено, що інтеграція української освіти до світового освітнього простору передбачає збереження національно-культурної самобутності української нації, її співжиття з іншими народами й національностями, діалог культур та їх взаємозбагачення. Більше того, утвердження історично зумовленої самобутності нашої нації, її рівновартісного співіснування з різними культурами в світі глобальної культури схарактеризовано як одне з найважливіших завдань сучасної української освітньої політики.

ВИСНОВКИ

У дисертації зроблено теоретичні узагальнення й запропоновано нове вирішення наукової проблеми, що виявляється у дослідженні й розробці сучасних соціально-філософських методів у сфері освіти у ХХ — початку ХХІ ст. Робота містить світоглядно-методологічне осмислення докорінної трансформації заангажованої ідеологічно освітньої системи «радянського зразка» в національну систему освіти незалежної України, що ґрунтується на пріоритеті національних інтересів і водночас інтересів людини та її особистісного розвитку. Здійснено нове вирішення наукової проблеми, що полягає у визначенні сутності, місця й ролі освіти як самобутнього, ціннісно значущого соціокультурного феномена у загальній структурі трансформацій в сучасній Україні; розроблено оригінальну модель інноваційної освіти, спрямовану на випередження освітніх запитів суспільства. Запропоновано оцінку сучасного рівня модернізації освіти відповідно до вимог інформаційного суспільства; розглянуто шляхи й принципи постійного оновлення змісту й методів освіти, в основу яких покладено цінності сталого людського розвитку, а також ряд заходів, спрямованих на прискорення процесу модернізації освіти. Досліджений зв'язок між домінуючими аксіологічними пріоритетами суспільства в різні періоди його розвитку із змістом та методами освіти уможливив висновок, що у ХХІ ст. на ноосферних засадах формуватиметься, зокрема в Україні, цивілізація освіченої людини; людина ж поставатиме вищою цінністю.

На основі дисертаційного дослідження зроблено такі висновки:

обґрунтовано, що ідейно-теоретичними витоками й світоглядними передумовами модернізації сучасної освіти є концепція сталого людського розвитку;

досліджено, що впродовж XX — початку XXI ст. українська освіта пододала шлях від значної неписьменності населення до створення системи освіти, що визначає навчання як невід'ємний атрибут кожного громадянина країни й спроможна забезпечити освітні потреби особи впродовж усього її життя;

стверджується, що одним з найефективніших засобів формування демократичних цінностей сучасного українського суспільства є громадянська освіта;

з'ясовано, що в умовах суспільства, котре розвивається, здійснюється перехід від тоталітарної економіки та ідеології до демократичної політики та ринкових відносин, освіта стає своєрідним інтегратором та важливим рушієм суспільних змін;

показано, що відкрите, постіндустріальне інформаційне суспільство потребує системи освіти інноваційного типу, спрямованої на потреби народжуваного суспільства на основі методології наукового передбачення;

доведено, що утвердження соціоприродної гармонії людини може відбутись лише у процесі формування нової культури, суть якої — у плеканні індивіда як моральної особистості, оскільки моральність — одна з найважливіших передумов сталого розвитку суспільства;

визначено, що сталий розвиток суспільства є залежним від спроможності освіти реалізувати нову ціннісну парадигму та продукувати ціннісну інновацію;

встановлено, що конструювання сучасної загальнонаукової картини світу, зокрема, в умовах глобалізації та інтеграції, вимагає від системи освіти формування пріоритету національних інтересів, збереження самобутності української нації в сучасному глобалізованому світі, гармонійного співіснування з різними культурами в умовах їх постійного діалогу;

розроблено та запропоновано нову модель національної системи освіти, яка визначається як інноваційна, тобто така, що не лише відповідає вимогам нинішнього часу, але й певною мірою їх випереджає.

ОСНОВНІ ПУБЛІКАЦІЇ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. *Огнев'юк В. О.* Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку. — К.: Знання України, 2003. — 450 с.
2. *Огнев'юк В. О.* Осягнення освіти: підсумки ХХ століття. — К.: Навчальна книга, 2003. — 111 с.
3. *Огнев'юк В., Кравченко П.* Людина. Культура. Історія. — К.: Генеза, 1999. — 156 с.

Статті у наукових фахових виданнях

1. *Андрущенко В., Огнев'юк В.* Освіта України ХХІ століття: головні пріоритети. — Стратегія українського державотворення / Філософсько-політологічний та економічний аналіз. — Київ-Полтава, 2000. — С. 64–77.
2. *Андрущенко В., Огнев'юк В.* Освітній потенціал держави: проблеми зростання. — Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. — К., 2000. — С. 13–25.
3. *Огнев'юк В., Радчук В.* Управління освітою в Україні: аспектий аналіз теорії і практики. — Світло, 1996. — № 2. — С. 18–22.
4. *Огнев'юк В.* Homo educatus. — Філософія. Політологія / Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, 2003. — Випуск 49–51. — С. 126–134.
5. *Огнев'юк В.* Буття освіти в добу незалежності (Соціально-філософський аналіз). — Філософія. Політологія / Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, 2003. — Випуск 52–53. — С. 12–24.
6. *Огнев'юк В.* Глобалізація і її виклики. — Вісник Дніпропетровського національного університету, серія «Історія і філософія науки і техніки», 2003. — Вип. 10. — С. 61–66.
7. *Огнев'юк В.* До питання про зміст історичної освіти. — Історія в школах України, 1998. — № 4. — С. 2–5.
8. *Огнев'юк В.* Ідентифікація особистості як проблема громадянської освіти. — Запоріжжя: Нова парадигма, 2003. — № 34. — С. 9–15.
9. *Огнев'юк В.* Інноваційна освіта як фактор інноваційного поступу суспільства. — Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, серія «Теорія культури і філософія науки», 2003. — Вип. 598. — С. 5–12.
10. *Огнев'юк В.* Історіософський аналіз розвитку освіти на початку ХХ століття. — Сіверянський літопис, 2003. — № 5–6. — С. 66–73.

11. *Огнев'юк В.* Наука і освіта: межі міжпредметності та інтегрованості. — Вісник Дніпропетровського національного університету, серія «Соціологія. Філософія. Політологія», 2003. — Вип. 9. — С. 34–39.

12. *Огнев'юк В.* Освіта і цінності демократії. — Персонал, 2003. — № 2. — С. 72–79.

13. *Огнев'юк В.* Освіта як сфера майбутнього часу. — Персонал, 2003. — № 9. — С. 66–71.

14. *Огнев'юк В.* Парадигма здоров'ятворення. — Мультиверсум, 2003. — № 36. — С. 23–31.

15. *Огнев'юк В.* Пізнання та знання як модернізаційний технологічний фактор (історико-філософський нарис). — Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка, серія «Політологія», вип. 58. — К.: ВПЦ «Київ університет», 2003. — С. 31–37.

16. *Огнев'юк В.* Проблеми зростання освітнього потенціалу держави: вища школа. — Філософія освіти XXI століття: проблеми та перспективи / Збірник наукових праць. — К.: Товариство «Знання», 2000. — Випуск 3. — С. 497–500.

17. *Огнев'юк В.* Проблеми реформування української системи освіти в контексті глобалізації. — Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії, 2003. — № 13. — С. 176–182.

18. *Огнев'юк В.* Професійно-технічна освіта в динаміці суспільних трансформацій. — Професійно-технічна освіта, 2000. — № 3. — С. 2–4.

19. *Огнев'юк В.* Середня освіта в Україні: проблеми, пошуки та перспективи розвитку. — Освіта і управління. Т. 1, 1997. — Число 4. — С. 7–11.

20. *Огнев'юк В.* Соціальні аспекти модернізації освіти. — Вісник Київського національного торговельно-економічного університету, 2003. — № 4. — С. 5–11.

21. *Огнев'юк В.* Сталий розвиток суспільства і цінності освіти. — Запоріжжя: Нова парадигма, 2003. — № 33. — С. 25–33.

22. *Огнев'юк В.* Технології людинотворення. — Перспективні освітні технології / Науково-методичний посібник. — К., 2000. — С. 58–62.

23. *Огнев'юк В.* Українська культура як синтез коеволюційних процесів. — Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, серія «Філософія», 2003. — Вип. 591. — С. 18–24.

24. *Огнев'юк В.* У пошуках виховного ідеалу. — Науковий вісник Волинського державного університету ім. Л.Українки, 2003. — № 10. — С. 248–252.

25. *Огнев'юк В.* Філософія громадянськості. — Філософія. Політологія / Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, 2003. — Випуск 54-55. — С. 7–18.

АНОТАЦІЯ

Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку (світоглядно-методологічний аспект). — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03. — соціальна філософія та філософія історії. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. — Київ, 2003.

Робота містить соціально-філософський аналіз освіти в аспекті пріоритетів сталого людського розвитку, світоглядно-методологічних заasad осмислення та вдосконалення базового змісту, структури і функцій сучасної української освіти; створення та реалізації її ціннісного потенціалу за умов входженням в світовий освітній простір. У контексті розгляду освіти як соціального інституту показано, що до її основних компонентів входять не тільки відповідні галузі освітянських знань, а й властиві саме для неї: сукупність форм людської діяльності; певний ансамбль відносин, що складаються між людьми у царині освіти; своєрідна система цінностей і норм у сфері освіти; специфічна для освіти мережа організацій, закладів і установ.

Дано філософсько-аксіологічне осмислення освіти як однієї з найважливіших людських цінностей, її місця та ролі у системі цінностей сталого соціального розвитку, на який зорієнтовані трансформаційні процеси у нашій країні. І, відповідно, — системи освітянських цінностей і норм, оскільки вона не тільки становить одну із визначальних внутрішніх, органічних компонент освіти як цілісного і водночас структурованого соціального інституту, а й водночас істотно впливає на характер і темпи соціодинаміки системи цінностей сучасного українського суспільства в цілому.

З'ясовано, що поступ у царині освіти становить собою не простий лінійно-поступальний процес, а уможливується через усе нове повернення, кожного разу — вже за інших умов, до певних наскрізних освітніх інваріантів — зразків, образів, моделей, установок тощо, — особливе місце серед яких посідають самотутні неминущі духовні цінності української культури.

Ключові слова: освіта, світоглядно-методологічний аналіз освіти, українська національна освіта, цінності сталого людського розвитку, освіта як цінність сталого людського розвитку.

АННОТАЦИЯ

Огневюк В. А. Образование в системе ценностей устойчивого человеческого развития (мировоззренчески-методологический аспект). — Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени доктора философских наук по специальности 09.00.03. — социальная философия и философия истории. Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко. — Киев, 2003.

Работа содержит социально-философский анализ образования в аспекте приоритетов устойчивого человеческого развития; мировоззренчески-методологических основ осмысления и совершенствования базового содержания, структуры и функций современного украинского образования, создания и реализации его ценностного потенциала в условиях вхождения в мировое образовательное пространство. В контексте рассмотрения образования как социального института показано, что к его основным компонентам принадлежат не только соответствующие отрасли образовательных знаний, но и свойственные именно ему: совокупность форм человеческой деятельности; определенный ансамбль отношений, складывающихся между людьми в сфере образования; своеобразная система ценностей и норм образования; специфическая для него сеть организаций, заведений и учреждений.

Предложено философско-аксиологическое осмысление образования как одной из наиболее значимых человеческих ценностей, его места и роли в системе ценностей устойчивого человеческого развития, на которое ориентированы трансформационные процессы в нашей стране. И, соответственно, — системы образовательных ценностей и норм, поскольку они не только являются одними из определяющих внутренних, органичных компонентов образования как целостного и в то же время структурированного социального института, но и существенно влияют на характер и темпы социодинамики системы ценностей современного украинского общества в целом.

Доказано, что прогресс образования не является простым линейно-поступательным процессом, а реализуется через все новое возвращение, каждый раз — уже в иных условиях, к определенным сквозным образовательным инвариантам — образцам, образам, моделям, стандартам и т.д., — особое место среди которых занимают самобытные непреходящие духовные ценности украинской культуры.

Обосновано, что существенным фактором стратегии и тактики формирования системы ценностей образования, отвечающим ситуации создания условий, необходимых для устойчивого человеческого

развития, эффективного поиска форм сбалансированного взаимодействия государства, гражданского общества и конкретной личности является такое использование методов, основанных на внедрении новейших достижений науки в учебном процессе, на теориях рационального выбора, которое учитывало бы реальное соотношение рациональных и иррациональных моментов как организации образовательных институций, так и практической образовательной политики.

Показано, что в контексте принципиально новой экономической и социокультурной ситуации образование приобретает значение краеугольной компоненты в системе всех способов общего развития личности в интегрированной образовательной системе, где теоретические и практические механизмы передачи и усвоения знаний должны основываться на синтезе имеющихся и отсутствовавших раньше образовательных технологий, новых методов организации образовательной деятельности, иных подходов к обеспечению материально-техническими ресурсами системы образования и переподготовки кадров (в частности предусматривающих использование внегосударственных субсидий). При этом эффективность образования определяется его способностью формировать у людей адекватные представления о современной реальности как о процессе, который осуществляется в глобальном социальном пространстве и времени, степенью подготовленности человека к изменениям, к конструктивным действиям по решению противоречий человеческого развития.

Ключевые слова: образование, мировоззренчески-методологический анализ образования, украинское национальное образование, ценности устойчивого человеческого развития, образование как ценность устойчивого человеческого развития.

RESUME

Ognevyuk V.O. Education within the system of values of steady human development (outlook and methodology aspect)

Thesis for the scientific degree of Doctor of Philosophy (speciality 09.00.03 — Social Philosophy and Philosophy of History). — Taras Shevchenko Kyiv National University. — Kyiv, 2003.

The thesis presents social and philosophical analysis of education with the view of the priority of steady human development; outlook and methodological grounds of understanding and improving the basic content, structure and functions of modern Ukrainian education, creating and realizing its value potential while integrating into the world educational system.

In the context of analyzing education as a social institution it is proven that its main components comprise not only corresponding branches of educational knowledge but also specific for it: forms of human activities, a certain set of human relationships in the field of education, a particular system of values and norms in the sphere of education; a network of organizations, establishments and institutions specific for education.

The thesis provides philosophical and axiological interpretation of education as one of the most important human values, its place and role in the system of values of steady social development which serves as the aim of the transformational processes in our country. Correspondingly, it presents a system of educational values and norms since it is not just one of the crucial, internal and organic components of education as an integral and at the same time well-structured social institution but it also greatly influences the character and the tempo of social dynamics of the value system of the contemporary Ukrainian society as a whole.

The thesis demonstrates that advancement in the field of education is not a mere linear developmental process but it becomes possible through all the new uses, each time under different conditions, of certain permanent educational invariables — patterns, images, models, instructions, etc., among which a special place is occupied by peculiar eternal spiritual values of Ukrainian culture.

Key words: education, outlook and methodological analysis of education, Ukrainian national education, values of steady human development, education as one of the values of steady human development.

000000157779

Бібліотека Київського університету ім. Б. Грінченка

Підписано до друку 30.09.2003 р. Формат 60x90 1/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Об.- вид. арк. 2,31. Умовн. друк 1,9.
Тираж 100 прим. Замовлення № 78

Надруковано на поліграфічній дільниці Інституту журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
04119, м. Київ, вул.. Мельникова, 36/1, к. 102.